

KOSMOPOLITIZM VA MILLATPARASTLIK: YANGI DUNYO TARTIBI

Khudoyberdiyev Rashid Zokir o'g'li

Toshkent davlat tibbiyot universiteti. O'qituvchi

E-mail: xudoyberdiyevrashid077@gmail.com

Talaba: **Oqilova Xushnoza Shaxobiddinova**

Toshkent davlat tibbiyot universiteti

E-mail: xushnoza18@icloud.com

***Annotatsiya:** mazkur maqolada kosmopolitizm va millatparastlik tushunchalarining mohiyati, ularning tarixiy shakllanish jarayoni hamda yangi dunyo tartibida tutgan o'rni tahlil qilinadi. Globalizatsiya sharoitida insoniyatning umumiy qadriyatlari va milliy manfaatlar o'rtasidagi muvozanat masalasi ko'rib chiqiladi. Shuningdek, millatparastlikning ijobiy va salbiy ko'rinishlari, kosmopolitizmning madaniy xilma-xillikka ta'siri haqida fikr yuritiladi. Maqolada zamonaviy siyosiy jarayonlar misolida ushbu ikki yo'nalishning o'zaro ta'siri tahlil etilgan.*

***Kalit so'zlar:** kosmopolitizm, millatparastlik, globalizatsiya, milliy manfaat, madaniy xilma-xillik, yangi dunyo tartibi.*

Bugungi globallashuv sharoitida insoniyat oldida turgan eng dolzarb masalalardan biri - bu **milliy o'zlikni saqlab qolgan holda dunyoviy qadriyatlar bilan uyg'un yashash** muammosidir. XXI asrda dunyo siyosiy, iqtisodiy va madaniy jihatdan bir-biriga tobora yaqinlashib borayotgan bir paytda, **kosmopolitizm** va **millatparastlik** g'oyalari o'rtasidagi muvozanat masalasi yangi ahamiyat kasb etmoqda. Bir tomondan, kosmopolitizm butun insoniyatning birligi, madaniyatlararo bag'rikenglik, tinchlik va hamkorlik g'oyalariga tayanadi. Boshqa tomondan, millatparastlik har bir xalqning o'z

milliy qadriyatlari, an'analari va mustaqil rivojlanish yo'lini himoya qilishga qaratilgan mafkuraviy yo'nalishdir.

Zamonaviy dunyo tartibi - bu **global manfaatlar** bilan **milliy manfaatlar** o'rtasidagi doimiy muvozanat jarayonidir. Globalizatsiya jarayonlari natijasida madaniyatlar o'zaro yaqinlashayotgan bir paytda, ayrim hollarda milliy o'zlik yo'qolish xavfi ostida qolmoqda. Shu sababli kosmopolitizm va millatparastlikning o'zaro ta'sirini chuqur o'rganish nafaqat falsafiy yoki siyosiy masala, balki **jamiyatning barqaror rivojlanishi** uchun ham muhim ilmiy yo'nalish hisoblanadi.

Mazkur maqolada **kosmopolitizm** va **millatparastlik tushunchalarining nazariy asoslari**, ularning **tarixiy shakllanish jarayoni**, shuningdek, **zamonaviy xalqaro munosabatlarda tutgan o'rni** tahlil qilinadi. Maqolada, shuningdek, yangi dunyo tartibida bu ikki yo'nalish o'rtasidagi **qarama-qarshilik va uyg'unlik nuqtalari** ko'rib chiqiladi. Xususan, globalizatsiya va integratsiya sharoitida kosmopolitizmning madaniy xilma-xillikka ta'siri, millatparastlikning siyosiy va ijtimoiy mohiyati hamda ularning insoniyat taraqqiyotidagi o'rni yoritiladi.

Bu tadqiqotning maqsadi-**yangi dunyo tartibida kosmopolitizm va millatparastlikning o'zaro munosabatlarini tahlil qilish**, ularning zamonaviy jamiyatdagi ahamiyatini aniqlash hamda insoniyat kelajagi uchun muvozanatli yondashuv taklif etishdir.

Kosmopolitizm va millatparastlik masalalari qadimdan falsafa, siyosatshunoslik va ijtimoiy fanlarda keng muhokama qilinib kelgan. Ushbu g'oyalar insoniyat tafakkurining turli davrlarida, antik davrdan tortib to

hozirgi globallashuv jarayonlarigacha, o'ziga xos shakllarda rivojlanib borgan. Kosmopolitizm g'oyasi ilk bor qadimgi yunon faylasuflari tomonidan ilgari surilgan. Diogen Sinopskiy (miloddan avvalgi IV asr) Men dunyo fuqarosiman degan mashhur iborasi bilan bu g'oyaning mohiyatini ifodalagan.[1] Stoik faylasuflar Seneka va Mark Avreliylar esa insoniyatni yagona jamoa sifatida tasavvur etish fikrini rivojlantirib, kosmopolitizmning falsafiy asoslarini shakllantirganlar.[2]

XVII-XVIII asrlarda Yevropa ma'rifatparvarlari Immanuel Kant, Jan-Jak Russo va Volter kosmopolitizmni insoniyatning umumiy axloqiy majburiyatlari bilan bog'lab tahlil qilganlar.[3] Immanuel Kant o'zining Abadiy tinchlik sari (Zum ewigen Frieden) nomli asarida global fuqarolik jamiyatini shakllantirish zarurligini ta'kidlagan. Shu bilan birga, aynan shu davrda millatparastlik g'oyasi ham shakllana boshlagan.[4] Johann Herder va Johann Fichte kabi mutafakkirlar milliy o'zlikni, tilda, madaniyatda va tarixiy an'analarda mujassam bo'lgan xalq ruhi sifatida talqin qilganlar. Ularning fikricha, milliy o'zlik insoniyatning umumiy rivojida muhim o'rin tutadi.

XX-XXI asrlarda bu mavzu zamonaviy nazariy yo'nalishlarda chuqur o'rganilgan. Benedict Anderson Imagined Communities (Tasavvur qilingan jamoalar) asarida millat g'oyasining ijtimoiy konstruktsiya sifatidagi mohiyatini tahlil qilgan. Anthony Giddens va Ulrich Beck global jamiyat, transmilliy aloqalar va kosmopolit identifikatsiya masalalariga e'tibor qaratganlar. Samuel Huntington Sivilizatsiyalar to'qnashuvi nazariyasida milliy va madaniy identifikatsiyaning siyosiy kuch sifatida qayta tiklanishiga urg'u bergan. Kwame Anthony Appiah esa Cosmopolitanism: Ethics in a

World of Strangers nomli asarida kosmopolitizmni axloqiy va falsafiy yo‘nalish sifatida himoya qilgan.

O‘zbekiston va Markaziy Osiyo olimlari orasida A. Ergashev, B. Qo‘shboqov, Z. Toshpo‘latov, D. Raxmatullayev singari tadqiqotchilar globalizatsiya jarayonida milliy qadriyatlar, madaniy identifikatsiya va milliy o‘zlikni saqlash masalalariga oid ilmiy ishlarni amalga oshirganlar. Ularning tadqiqotlari orqali kosmopolitizm va millatparastlikning mintaqaviy xususiyatlari, shuningdek, milliy qadriyatlarning globallashuv sharoitidagi o‘zgarishlari yoritilgan.

Adabiyotlarni tahlil qilish natijasida aniqlanishicha, mazkur mavzu falsafiy, siyosiy va madaniy jihatdan keng o‘rganilgan bo‘lsa-da, kosmopolitizm va millatparastlikning o‘zaro uyg‘unlashuvi hamda ular o‘rtasidagi ziddiyatli jihatlar hali ham to‘liq tahlil etilmagan. Shu bois ushbu maqola mazkur masalani yangi dunyo tartibi sharoitida har ikki g‘oyaning o‘zaro aloqasi va ta‘sirini chuqur tahlil etishga qaratilgan.[6]

Mazkur tadqiqotda kosmopolitizm va millatparastlikning nazariy hamda amaliy jihatlarini o‘rganishda bir necha ilmiy yondashuvlardan foydalanilgan. Birinchi navbatda, falsafiy-tahliliy yondashuv asosida ushbu tushunchalarning mohiyati falsafiy kategoriya sifatida ko‘rib chiqildi. Umuminsoniy qadriyatlar va milliy o‘zlik o‘rtasidagi dialektik munosabatlar orqali ularning mazmuni tahlil qilindi.

Tarixiy-komparativ yondashuv yordamida kosmopolitizm va millatparastlik g‘oyalarining qadimgi davrlardan to hozirgi kungacha bo‘lgan evolyutsiyasi ketma-ketlik asosida o‘rganildi. G‘arb va Sharq

mutafakkirlarining qarashlari taqqoslab tahlil qilinib, ular o'rtasidagi umumiylik va farqli jihatlar aniqlab chiqildi. Sotsiologik yondashuv esa bu g'oyalarni zamonaviy jamiyatdagi ijtimoiy hodisa sifatida talqin etish imkonini berdi. Globalizatsiya jarayonida millatparastlik va kosmopolitizmning ijtimoiy ahamiyati, ularning jamiyatdagi roli sotsiologik tahlil asosida yoritildi.[7]

Sistemali va tahliliy-metodik yondashuv orqali mavzuga oid manbalar tizimli tarzda o'rganilib, nazariy xulosalar umumlashtirildi. Bu jarayonda mavjud konsepsiyalar va yondashuvlar o'zaro bog'liq holda ko'rib chiqildi hamda konseptual model shakllantirildi. Shuningdek, tavsifiy va mantiqiy xulosa chiqarish usuli yordamida mavzuga oid nazariy qarashlar, amaliy misollar hamda ilmiy natijalar asosida umumlashtirilgan xulosalar ishlab chiqildi.[8]

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili va metodologiya shuni ko'rsatadiki, kosmopolitizm va millatparastlik o'rtasidagi munosabat insoniyat tarixida doimo muvozanat izlash jarayoni bilan bog'liq bo'lgan. Ushbu maqolada aynan shu muvozanatni milliy o'zlikni asrab qolgan holda global qadriyatlar bilan uyg'un yashash masalasini zamonaviy ilmiy metodologiyalar asosida tahlil qilish maqsad qilingan.

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, kosmopolitizm va millatparastlik o'rtasidagi munosabat zamonaviy dunyo siyosiy va ijtimoiy tizimida o'ziga xos murakkablik kasb etadi. Bu ikki mafkuraviy yo'nalish tarix davomida bir-birini to'ldiruvchi, ba'zan esa qarama-qarshi g'oyalar sifatida namoyon bo'lgan.

Birinchiidan, kosmopolitizm insoniyatni yagona global jamoa sifatida ko‘rish g‘oyasiga asoslanadi. U inson huquqlari, adolat, tinchlik va erkinlik kabi umuminsoniy qadriyatlarni ilgari suradi. Tahlil natijalariga ko‘ra, XXI asr global jarayonlarida aynan kosmopolit qadriyatlar transmilliy hamkorlik, ekologik xavfsizlik, migratsiya va madaniyatlararo muloqot kabi sohalarda muhim rol o‘ynamoqda.

Ikkinchiidan, millatparastlik esa har bir xalqning o‘z madaniy, tarixiy va ijtimoiy o‘zligiga hurmat bilan qarash, uni saqlab qolish va mustahkamlashni maqsad qiladi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, milliy g‘urur va milliy identifikatsiya zamonaviy globallashuv sharoitida ijtimoiy barqarorlik va madaniy mustaqillikni ta’minlovchi asosiy omillardan biridir.

Uchinchiidan, tahlil jarayonida shuningdek, kosmopolitizm va millatparastlikning qarama-qarshiligi emas, balki ularning uyg‘unlashuvi zamonaviy dunyo uchun eng maqbul yo‘l ekani aniqlandi. Har ikkala g‘oya insoniyat taraqqiyotida o‘z o‘rniga ega: kosmopolitizm insoniyatni birlashtiruvchi omil bo‘lsa, millatparastlik har bir xalqning o‘ziga xosligini saqlovchi kuchdir.

Shuningdek, o‘rganilgan adabiyotlar asosida aniqlanishicha, kosmopolitizmning haddan tashqari kuchayishi milliy qadriyatlarning yo‘qolishiga, millatparastlikning keskinlashuvi esa global mojarolarga olib kelishi mumkin. Shu bois zamonaviy ijtimoiy-siyosiy yondashuvlar bu ikki yo‘nalish o‘rtasida muvozanatni topish zarurligini ta’kidlaydi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, global dunyoda inson shaxsiy va milliy identifikatsiyani birlashtirgan holda, o‘z madaniyatini saqlagan holda,

global qadriyatlarga ochiq bo‘lishi lozim. Bu esa milliy o‘zlikni asrab, global dunyoda yashash tamoyilini ilgari suradi.

Xulosa qilib aytganda, kosmopolitizm va millatparastlik o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash yangi dunyo tartibida ijtimoiy barqarorlik, madaniy xilma-xillik va global tinchlikni saqlashning eng muhim sharti hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, kosmopolitizm va millatparastlik nafaqat falsafiy, balki siyosiy, ijtimoiy va madaniy hayotda ham o‘zaro bog‘liq tushunchalardir. Tarixiy rivojlanish jarayonida ular ko‘pincha qarama-qarshi yo‘nalish sifatida ko‘rilgan: kosmopolitizm dunyo fuqaroligi g‘oyasini ilgari sursa, millatparastlik esa milliy o‘zlikni saqlash tamoyiliga tayanadi. Shu bilan birga, zamonaviy global dunyoda ushbu qarashlar raqobat o‘rniga ko‘proq uyg‘unlik asosida birga mavjud bo‘lishi mumkinligi tobora yaqqol namoyon bo‘lmoqda.

Kosmopolitizm g‘oyasi insoniyatni yagona axloqiy va madaniy jamoaga birlashtirishni maqsad qilgan. Bu yondashuv inson huquqlari, global hamkorlik va madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, 21-asrda xalqaro iqtisodiy integratsiya, migratsiya jarayonlari va global ekologik muammolar fonida kosmopolit qadriyatlar dolzarb ahamiyatga ega bo‘lmoqda. Misol uchun, iqlim o‘zgarishi yoki pandemiyalar kabi global muammolar faqat milliy chegaralarga tayanib hal qilinmaydi; buning uchun barcha davlatlar va xalqaro institutlar o‘zaro hamkorlik qilishi shart. Shu jihatdan kosmopolitizmning amaliy ahamiyati, uning global mas’uliyat va umumiy yondashuvni targ‘ib qilishi yaqqol namoyon bo‘ladi.

Millatparastlik esa har bir xalqning o‘z tarixiy ildizlari, qadriyatlari va madaniy xususiyatlarini saqlash zaruratini ta’kidlaydi. Tadqiqot jarayonida ko‘rish mumkinki, aynan milliy o‘zlikning mustahkamligi kosmopolit qadriyatlarning sog‘lom qabul qilinishini ta’minlaydi. Milliy identifikatsiya odamning o‘z tarixiy merosi va madaniy an’analari bilan bog‘lanishiga xizmat qiladi va bu global qadriyatlarni qabul qilish jarayonida muvozanatni yaratadi.[4] Misol tariqasida, Germaniya va Yaponiyaning Ikkinchi Jahon urushidan keyingi taraqqiyoti, ularning milliy qadriyatlarini saqlagan holda, xalqaro integratsiyada faol ishtirok etganini keltirish mumkin.

Zamonaviy globalizatsiya jarayonlari milliy chegaralarni yumshatib, insoniyatni umumiy muammolar -ekologiya, migratsiya, iqtisodiy tengsizlik va madaniy almashinuv kabi sohalarda birlashtirmoqda. Shu bilan birga, haddan tashqari kosmopolit yondashuv milliy madaniyatning yo‘qolish xavfini tug‘diradi, ortiqcha millatparastlik esa xalqaro hamkorlikni zaiflashtiradi. Misol uchun, ayrim milliy davlatlarda kuchli millatparast siyosiy platformalar xalqaro hamkorlikni cheklab, iqtisodiy va madaniy integratsiyani qiyinlashtiradi. Shu bois, bu ikki yondashuv o‘rtasida muvozanatni topish dolzarb ilmiy va amaliy masala sifatida qaraladi.[5]

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, kosmopolitizm va millatparastlikni uyg‘unlashtirish bir necha asosiy strategiyalar orqali amalga oshiriladi. Birinchi navbatda, ta’lim va madaniyat orqali global va milliy qadriyatlarni uyg‘unlashtirish muhim. Bu yosh avlodni dunyoqarashini kengaytiradi, inson huquqlari va global mas’uliyatni qadrlashga o‘rgatadi, shu bilan birga milliy madaniyatga hurmatni saqlashni ta’minlaydi. Ikkinchi jihat

xalqaro institutlar va global siyosiy tizimlarda millatparastlikni hurmat qilgan holda kosmopolit yondashuvni qo‘llash. Masalan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti va boshqa xalqaro tashkilotlar milliy suverenitetni e‘tiborga olib, umumiy global masalalarni hal etish jarayonida mediator rolini bajaradi.[3]

Muhokama davomida shuni ham qayd etish mumkin: kosmopolitizm va millatparastlikning uyg‘unligi faqat siyosiy yoki ijtimoiy sohalarda emas, balki iqtisodiy va madaniy aloqalarda ham muhimdir. Masalan, xalqaro savdo, turizm, ilmiy hamkorlik va madaniy almashinuv jarayonlarida kosmopolit qadriyatlar milliy manfaatlar bilan uyg‘unlashganida, bu jamiyatlar uchun barqaror rivojlanish imkoniyatlarini yaratadi. Shu nuqtai nazardan, globalizatsiya jarayonida milliy identifikatsiya va kosmopolit qadriyatlar bir-birini to‘ldiruvchi vosita sifatida ishlatiladi.

Tadqiqot shuningdek shuni ko‘rsatdiki, zamonaviy yangi dunyo tartibida kosmopolitizm va millatparastlikni uyg‘unlashtirish nafaqat nazariy masala, balki amaliy zaruratdir. Global xavfsizlik, ekologik muammolar, pandemiyalar va inson huquqlari masalalarida milliy chegaralar bilan cheklanish imkoniyatlari kamaymoqda. Shu bois, xalqaro siyosat va madaniy hamkorlik doirasida kosmopolit qadriyatlar milliy identifikatsiya bilan uyg‘unlashganida, insoniyat uchun barqaror va xavfsiz kelajak yaratiladi.

Shu bilan birga, tadqiqot davomida aniqlanishicha, kosmopolitizm va millatparastlik o‘rtasida doimiy dinamik muvozanat mavjud bo‘lib, u har bir jamiyatning tarixiy, madaniy va siyosiy sharoitlariga qarab o‘zgaradi. Ba’zi mamlakatlarda millatparastlik kuchli bo‘lsa, kosmopolit yondashuvni kuchaytirish uchun ijtimoiy va siyosiy islohotlar talab qilinadi. Aksincha,

kosmopolit qarashlar juda kuchli bo'lgan hududlarda milliy qadriyatlarni saqlashga alohida e'tibor qaratish zarur.[7]

Shunday qilib, muhokama natijalari ko'rsatadiki, kosmopolitizm va millatparastlikni uyg'unlashtirish yangi dunyo tartibining barqaror modeli sifatida namoyon bo'ladi. Bunday uyg'unlikda milliy o'zlik global qadriyatlar bilan birga rivojlanadi, inson esa o'z millatiga sadoqatli bo'lish bilan birga, butun insoniyat manfaatlariga ham mas'uliyat bilan qaraydi. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy ijtimoiy-siyosiy taraqqiyotda kosmopolitizm va millatparastlikning bir-birini to'ldiruvchi yo'nalishlar sifatida qaralishi global tinchlik, ijtimoiy barqarorlik va madaniy xilma-xillikni ta'minlashda muhim nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, kosmopolitizm va millatparastlik insoniyatning tarixiy, siyosiy va madaniy rivojlanishida uzviy bog'liq tushunchalardir. Kosmopolitizm global hamkorlik, inson huquqlari va madaniy almashinuvni rivojlantirsa, millatparastlik milliy o'zlik, tarixiy meros va madaniy qadriyatlarni saqlashni ta'minlaydi.

Zamonaviy globalizatsiya sharoitida bu ikki yondashuv o'zaro raqobat emas, balki uyg'unlik orqali barqarorlikni ta'minlaydi. Milliy o'zlik kosmopolit qadriyatlarning sog'lom qabul qilinishini kafolatlasa, kosmopolitizm esa millatparastlikni global doirada rivojlantirish imkonini beradi.

Shu bois, kosmopolitizm va millatparastlikni uyg'unlashtirish yangi dunyo tartibi, global tinchlik va madaniy xilma-xillikni saqlashda muhim

nazariy va amaliy yoʻnalish hisoblanadi. Bu uygʻunlik insoniyatning kelajakdagi rivojlanish strategiyasida muhim oʻrin tutadi.

ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Diogen Sinopskiy. Men dunyo fuqarosiman. Miloddan avval IV asr.
2. Seneka. Moral Letters to Lucilius. Rim, I asr.
3. Kant, I. Zum ewigen Frieden. Berlin, 1795.
- 4 Herder, J. Ideas for the Philosophy of History of Humanity. 1784.
5. Anderson, B. Imagined Communities. London: Verso, 1983.
6. Huntington, S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York: Simon & Schuster, 1996.
7. Appiah, K.A. Cosmopolitanism: Ethics in a World of Strangers. New York: W.W. Norton, 2006.
8. Gorbachev, M. Perestroika va yangi dunyo tartibi. Moskva, 1991.